

УДК 658.3

Костянтин Фліссак

Тернопільський національний економічний університет

ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ НА ЕКСПОРТНУ ЕКСПАНСІЮ КРАЇНИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація: Автором розкрито окремі аспекти зарубіжного досвіду державної підтримки експорту та запропоновано перспективні напрямки імплементації такого досвіду в Україні. В статті розглянуто механізм впливу валютних курсів на загальний обсяг експортно-імпортних операцій держави, досліджено їх взаємозв'язок з формуванням валового внутрішнього продукту України.

Ключові слова: експорт, імпорт, державна підтримка зовнішньоекономічної діяльності, ФРН, Японія.

Костянтин Фліссак

ИНСТРУМЕНТЫ ВЛИЯНИЯ НА ЭКСПОРТНУЮ ЭКСПАНСИЮ СТРАНЫ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация: Автором раскрыты отдельные аспекты зарубежного опыта государственной поддержки экспорта и предложены перспективные направления имплементации такого опыта в Украине. В статье рассмотрен механизм влияния валютных курсов на общий объем экспортно-импортных операций государства, исследована их взаимосвязь с формированием валового внутреннего продукта Украины.

Ключевые слова: экспорт, импорт, государственная поддержка внешнеэкономической деятельности, ФРГ, Япония, валютный курс.

Constantine Flissak

INSTRUMENTS OF INFLUENCE ON EXPORT EXPANSION OF THE COUNTRY: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND UKRAINIAN PERSPECTIVES

Abstract. The author has uncovered some aspects of foreign experience in state support for exports and suggested promising directions of implementation of such experience in Ukraine. The article also discussed the mechanism of the influence of exchange rates on the total volume of export and import operations of the state, examines their relationship with the formation of gross domestic product in Ukraine.

Keywords: exports, imports, government support for foreign trade, Germany, Japan, the exchange rate.

Постановка проблеми. Умови глобальної економіки початку XXI століття надають державам не тільки нові можливості, але і нові виклики. Так, лібералізація світової торгівлі завдяки системі ГАТТ-СОТ призвела до подальшого загострення міжнародної економічної конкуренції. За таких умов актуальним стає питання захисту національних економічних інтересів за допомогою інструментів державної підтримки експортної діяльності. Адже

попри усі заяви та декларації про вільну конкуренцію та рівні можливості для всіх та кожного, вже можна вести мову про мультиплікативний ефект від глобалізації для країн-лідерів міжнародної економіки і аналогічний ефект, тільки вже з негативним значенням – для інших економік світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу державного регулювання на зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів вітчизняної економіки в різний час ставало об'єктом дослідження багатьох науковців. Причому думки носили діаметрально протилежний характер. Серед значного переліку авторів, вважаємо за необхідне особливо підкреслити вагомість таких фахівців, як Бураковський І., Козак Ю.Г., Козик В.В., Новицький В.Є., Циганкова Т.М. та інші.

Постановка завдання. Динаміка економічного розвитку України на протязі останніх років свідчить про достатньо високий рівень експортної орієнтованості валового внутрішнього продукту. Зокрема, частка експорту товарів і послуг у ВВП становила у 1996 р. 43,0%, у 2000 р – 57,8%, 2004 р. – 58,5%, 2005 р. – 46,9 %, 2006 р. – 42,6%, 2007 – 40,8%, 2008 – 43,7%, 2009 – 42,1% і у 2010 році – 45,8% [1]. Від експорту, таким чином, залежать не тільки економічні показники, передусім, обсяги та темпи зростання ВВП, але і показники соціального характеру, в першу чергу рівень зайнятості частини населення. Для прикладу, у Федеративній Республіці Німеччина при експортній орієнтованості ВВП на рівні 35% [2] кожен п'ятий працівник виробничої сфери є залежним від експорту, а експортна діяльність при цьому забезпечувала функціонування 8,3 млн. робочих місць (21,4% від всіх зайнятих) [3].

При вказаній експортній орієнтованості ВВП та порівняно нижчих рівнях оплати праці в Україні залежність зайнятості від обсягів експорту є значно гострішою, ніж у найпотужнішій серед країн ЄС німецькій економіці. Звідси одним із пріоритетів зовнішньоторговельної політики України повинна бути підтримка експорту. Тим більше, що інтеграція української економіки в систему міжнародного поділу праці передбачає збільшення присутності українських підприємств на світовому ринку. Однак зайняти своє місце на ньому, враховуючи значну пропозицію і жорстку конкуренцію, досить непросто. Успішне вирішення актуального завдання - нарощування експорту вітчизняної продукції, - можливе в разі застосування нових форм та методів роботи на зовнішніх ринках. Зокрема, існує потреба у виявленні тих ніш і сегментів ринку, на які потенційно можуть орієнтуватись наші експортери.

Виклад основного матеріалу. Успішність даного процесу залежить від багатьох складових: по-перше, від власне самих українських підприємств та підприємницьких об'єднань, по-друге, від використання комплексу механізмів і інструментів впливу та інституціональної підтримки експортної експансії як елементу ефективної зовнішньоекономічної політики країни [4]. Якщо першу складову можна віднести виключно до підприємницької ініціативи суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності в межах певних економічних інтересів, то під другою - слід розуміти і набір інструментів зовнішньоекономічного впливу в межах зовнішньоекономічної експансії країни, і відповідні носії у системі реалізації зазначених інструментів.

Аналіз світового досвіду щодо державної підтримки національних експортерів свідчить, що вагомим засобом в освоєнні нових зовнішніх ринків є активна зовнішньоекономічна політика, яку проводять економічно розвинені країни. Важливу роль тут відіграє вироблення та використання відповідних моделей державного регулювання економіки в частині зовнішньої торгівлі. Значну зацікавленість у цьому відношенні викликає японська модель регулювання економіки [5, Р.44], яка наведена на рис. 1.

В аспекті державної підтримки зовнішньоторговельної діяльності вагоме значення посідає такий елемент як „агресивний розвиток експорту”. Використовуючи зазначену модель, Японія розвивала свою економіку з акцентом на розширення експорту у відповідних цільових галузях. При відсутності достатніх природних ресурсів країна могла вижити тільки за умови виробництва товарів на експорт. Для визначених експортних галузей передбачались

численні заходи підтримки, в тому числі спеціальні податкові пільги у вигляді прискореної амортизації, яка визначалась пропорційно до обсягів експорту. Крім того, використовувались такі інструменти валютно-кредитного регулювання, як дешеві кредити для розвитку виробництва сировини і комплектуючих, а також здійснювалось фінансування відповідної діяльності за ставками нижче ринкових.

Рис. 1. Японська модель державного регулювання економіки

Неодноразово використовувався також такі монетарні інструменти впливу на підтримку експортної експансії, як валютне регулювання через встановлення необхідних валютних курсів. Так, ще у 1948 р. японський уряд тимчасово змінив обмінний курс долара США з 170 ієн до 415 ієн [5, Р.46]. Таким кроком було підтримано експорт і створено додаткові стимули для виробництва швейного обладнання на зовнішній ринок. Подібні дії в частині регулювання валютних курсів використовувались в Японії і в наступні періоди. Визначеному пріоритету нарощення експорту і завоювання нових сегментів на зовнішніх

ринках як вагомого джерела збільшення приросту внутрішнього валового продукту підпорядковувалось певне утримання від „зміцнення” національної грошової одиниці.

У справі підтримки підприємств щодо нарощення їх присутності на зовнішніх ринках та проведенні політики експортної експансії заслуговує на увагу досвід ФРН. На рис. 2 систематизуємо за даними [6] інструменти інституціональної підтримки експортної експансії ФРН. Їх коротка характеристика свідчить про наступне.

Рис. 2. Інструменти інституціональної підтримки експортної експансії ФРН

У питанні подальшої розбудови закордонних торгових палат (АНК) в співпраці з німецькою економікою і покращення пропозиції та асортименту послуг для німецьких підприємств Федеральний Уряд надає підтримку мережі закордонних торгових палат (АНК) при запровадженні концепції та програми сервісу послуг під маркою Німеччини на міжнародному ринку. Німецькі підприємства мають можливість знаходити перелік послуг світового рівня у всіх закордонних торгових палатах (АНК). Особливо актуальним це є для малих та середніх підприємств, так як наближуються ринки, розширюється орієнтування клієнтів та споживачів, а також транспарентність і використання мереж німецьких закордонних торгових палат.

Підвищується якість орієнтованих на підприємства пропозицій послуг, які надаються через Федеральне агентство зовнішньоекономічних зв'язків (bfa). Мова йде про надання bfa підприємствам актуальних, практичних відомостей щодо всіх ринків та тем, важливих для німецької економіки. Сюди належать також цільові інформаційні матеріали про програми і їх обґрунтування, які можуть сприяти потужному залученню німецьких підприємств до міжнародно-фінансованих проектів.

Самостійне значення у зростанні експорту має удосконалення участі в закордонних ярмарках. З цією метою щорічно розробляються відповідні програми, цільовою групою якої є малі і середні підприємства. Завдяки сприятливим умовам фінансування підприємства в рамках цих програм можуть приймати участь у ярмарках і виставках по всьому світу, тим більше, що фінансова і організаційна підтримка полегшує підприємцям відкриття і освоєння складних та віддалених ринків. Наприклад, спеціальна ярмаркова програма в рамках експортної ініціативи у сфері відновлювальної енергетики сприяє розвитку продажі багатообіцяючих німецьких технологій у всьому світі.

Окремо необхідно зупинитись на гарантіях експортного кредитування, завдяки страховому покритті АТ „Гермес”, у зміцненні позицій німецьких підприємств-експортерів у міжнародному конкурентному середовищі. Такі суттєво допомагають середнім та технологічно орієнтованим підприємствам у здійсненні експорту на складні ринки, надають сприяння отриманню додаткового рефінансування і функціонуванню в умовах ліквідності. Гарантійний інструментарій ФРН постійно інтенсифікується у страховому забезпеченні досягнутого країною рівня і позитивно впливає на економічний розвиток та зайнятість у самій Німеччині. Міжнародні складові утворюють основу для державного зовнішньоекономічного фінансування. З 1 січня 2006 р. була запроваджена нова форма страхового забезпечення вексельних ризиків, завдяки якій було отримано додаткові ефекти ліквідності, причому найбільше – для малих та середніх підприємств.

На основі кредитних гарантій для вільних фінансових кредитів (UFK) отримують забезпечення проекти, які мають особливе економічне значення, зокрема, як у сфері сировинних і енергополітичних інтересів ФРН, так і для економічного розвитку країн – отримувачів.

Інвестиційні гарантії для захисту від ризиків закордонних інвестиційних вкладень німецьких підприємств свідчать про те, що в полі зору Федерального уряду постійно перебувають питання модернізації діючих і укладення нових контрактів щодо захисту інвестицій, які є основою для страхового покриття прямих німецьких інвестицій у відповідних країнах.

Серед інструментів інституціональної підтримки експортної експансії ФРН вагоме місце належить поширенню інформації про місце німецької економіки в системі світового господарства. Носіями реалізації даного інструмента є Федеральне товариство „Invest in Germany GmbH“ і Уповноважені Федерального Уряду з іноземного інвестування в Німеччині.

В комплексі розглядуваних інструментів суттєве значення має політичний супровід (фланкування) діяльності німецьких підприємств за кордоном. Це означає, що підтримка діяльності німецьких підприємств за кордоном забезпечується у формах супроводу проектів, поточного контактного сприяння, поїздки делегацій фахівців з економіки і надання послуг

Федерального Уряду німецьким підприємствам, особливо тим, що працюють у проблемних країнах та країнах, що розвиваються.

Розглянутий механізм інституціональної підтримки розвитку експорту сприяє формуванню відповідних рамкових умов і залишається актуальним інструментом для трансформації та імплементації в зовнішньоекономічну діяльність країн з новітньою парадигмою економічного розвитку.

Таким чином, у сфері зовнішньоекономічної діяльності, і особливо у експортній діяльності, розвиненими країнами відпрацьовано достатньо ефективні моделі та інструменти державного регулювання зовнішньої торгівлі. Діє відповідна модель державного регулювання економіки і в Україні, елементну структуру якої наведено на рис. 3.

Регулювання діяльності охоплює такі сфери як регуляторна політика, система входження на ринок та виходу з ринку (реєстрація підприємств, ліцензування діяльності), податкове адміністрування, регулювання безпеки та якості продукції (стандартизація, сертифікація, акредитація). Регулювання безпеки та якості продукції має пряме відношення до експортно-імпоротної діяльності, оскільки відсутність уніфікованих стандартів перекидає шлях багатьом українським товарам (особливо сільськогосподарської та продовольчої груп) на зовнішні ринки, передусім країн Європейського Союзу.

Дотримання угод в системі державного регулювання економіки означає забезпечення цілісності законодавства, майнової відповідальності та дії судової системи.

Розвиток конкуренції в частині державного регулювання передбачає координацію діяльності природних монополій, здійснення державних закупівель та антимонопольне законодавство. Важливими елементами моделі державного регулювання економіки, які мають безпосереднє відношення до регулювання зовнішньої торгівлі, є податкова політика і спеціальні економічні зони (СЕЗ), які формують та визначають фіскальні умови в сфері експортно-імпорتنних операцій, в тому числі і тих, які обумовлені інвестиційною діяльністю в СЕЗ.

Особлива роль стосовно сприяння і підтримки експортної експансії належить інструментам державного регулювання зовнішньої торгівлі (тарифному і нетарифному регулюванню; забезпеченню конкурентних умов для її здійснення та проведення змін в законодавстві, передусім, згідно з критеріями світової організації торгівлі; ефективним інструментам монетарної політики, особливо валютно-кредитному регулюванню).

Ці питання є особливо актуальними для України, передусім з врахуванням високої експортної залежності ВВП. Разом з тим, не завжди здійснені відповідні регуляторні дії на державному рівні дають необхідний результат і очікуваний ефект. Зокрема, викликають сумнів реалізовані рішення відповідних державних інституцій, причетних до використання інструментарію монетарної політики в частині „зміцнення” курсу гривні, які були здійснені у 2005 році. Результати впливу таких „трансформацій” на експортно-імпорتنу діяльність України [8] наведені у таблиці 1.

Так, офіційний курс долара США до гривні, встановлений НБУ, складав: 1.01.2004 р. - 5,3315 гривні, 31.12.2004 р. - 5,3054 гривні, 1.03.2005 р. - 5,3054, 1.04.2005 р. - 5,2806, 20.04.2005 р. - 5,19, з 21.04.2005 р. - 5,05 гривні [8]. Такі заходи НБУ мали прямий вплив, передусім, на динаміку експортно-імпорتنних операцій України. Якщо у 2004 році експорт зріс до рівня минулого року на 41,6%, а імпорт - на 25,9%, то у 2005 р. ріст імпорту склав 24,6%, а експорту - лише 4,96%. Звертає на себе увагу саме різке зниження темпів росту експорту у травні-грудні 2005 р. - збільшення на 1,7% при фактично незмінних темпах зростання імпорту.

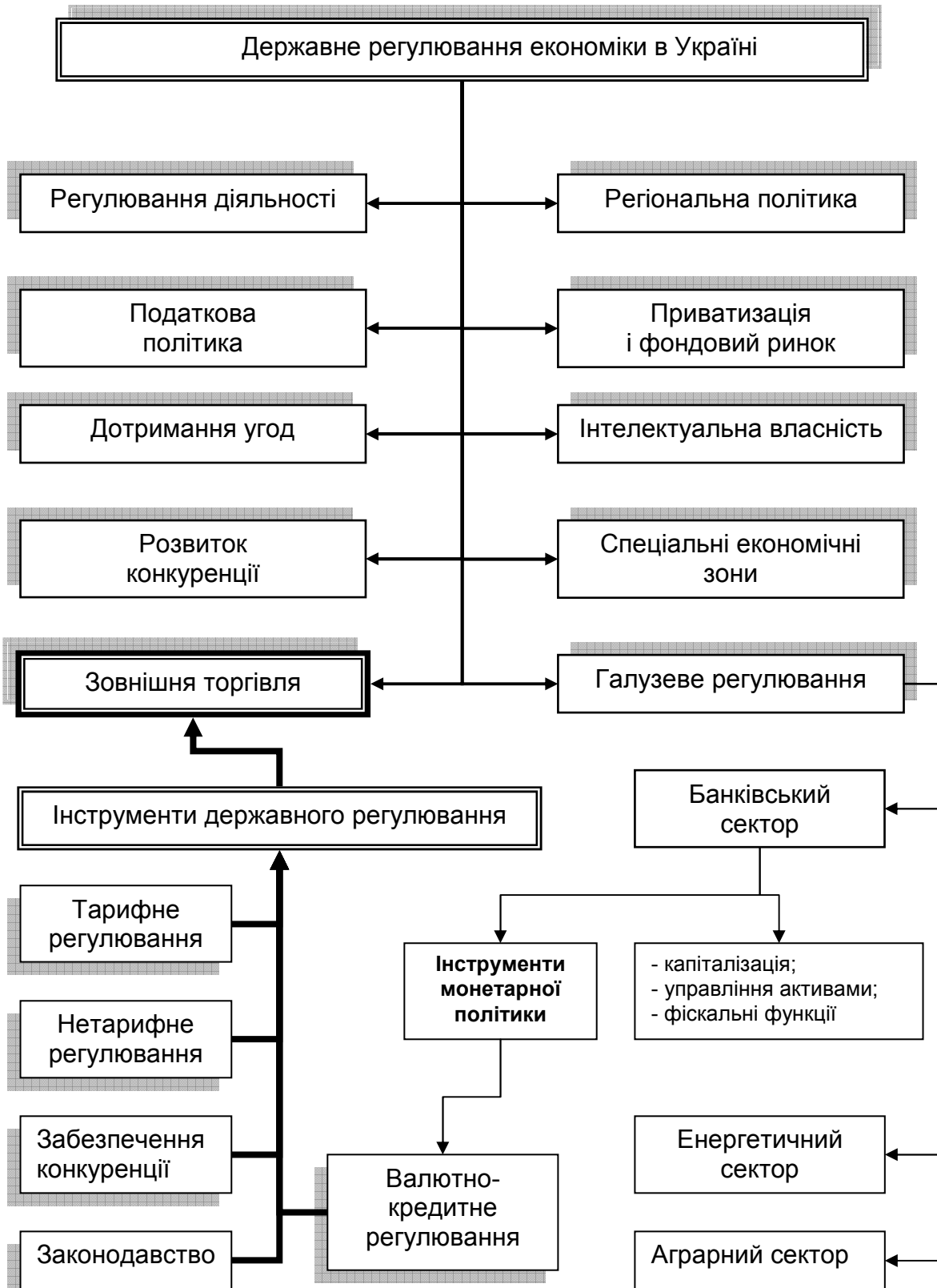

Рис. 3. Зовнішня торгівля в системі державного регулювання економіки України

Таблиця 1

Вплив зміни офіційного курсу гривні на ефективність українського експорту¹

		2004	2005		2006	2007	
			всього	в тому числі			
				січень - квітень			травень - грудень
1.	Експорт, млн. дол. США	32 672,3	34 286,7	11 387,6	22 899,1	38 367,7	49 248,1
	Темпи росту експорту до відповідного періоду минулого року, в %	+41,6	+4,9	+12,1	+1,7	+12,1	+28,4
2.	Імпорт, млн. дол. США	28 996,0	36 141,1	10 588,6	25 552,5	45 034,5	60 669,9
	Темпи росту імпорту до відповідного періоду минулого року, в %	+25,9	+24,6	+22,9	+25,4	+24,6	+34,7
3.	Зовнішньоторговельний оборот, в млн. дол. США	61 668,3	70 427,8	21 976,2	48 451,6	83 402,2	109 818,0
4.	Темпи росту зовнішньоторговельного обороту до минулого року, в %	+33,7	+14,2	+17,0	+13,0	+18,4	+31,7
5.	Зовнішньоторговельне сальдо, в млн. дол. США	+3 676,3	-1 854,3	+799,0	-2 653,3	-6 666,8	-11 421,9
6.	Зовнішньоторговельне сальдо, в % до зовнішньоторговельного обороту	5,9	2,6	3,6	5,5	8,0	10,4
7.	Прямі втрати українських експортерів за рахунок зміни курсової різниці (розрахунково), в млн. грн.	852,7	3 338,8	132,9	3 205,9	5 371,5	6 894,7

Йдеться, зокрема, про зміну валютного курсу, здійснену Національним банком України 21 квітня 2005 року.

Крім того, підприємства-експортери зазнали прямих втрат у зв'язку із пониженням курсу долара на 0,14 гривні (лише стосовно офіційного курсу Національного банку України), які склали за 2005 р. 3338,8 млн. грн., за 2006 р. – 5371,5 млн. грн., а за 2007 р. - 6894,7 млн. гривень.

Результати таких дій мали також відповідний негативний вплив на зовнішньоторговельне сальдо: за період з 1996 р. вперше у 2005 р. отримано негативне сальдо зовнішньої торгівлі в сумі більше 1,8 млрд. дол. США, при тому, що у 2004 р. було позитивне сальдо в сумі майже 3,7 млрд. дол. США. У 2005 р. негативне зовнішньоторговельне сальдо було сформоване саме після зміни валютного курсу і склало за 8 місяців 2005 р. 2 653,3 млн. дол. США. Тенденція мала продовження і у 2006 та 2007 роках – негативне зовнішньоторговельне сальдо України перевищило відповідно 6,6 та 11,4 млрд. доларів США.

¹ Розраховано автором на основі даних: [7; 8]

Наслідками такого „зміцнення” гривні стали певна втрата конкурентних переваг експорту в порівнянні з імпортом, здешевлення імпорту та витіснення завдяки цьому (з усіма впливаючими звідси наслідками щодо зайнятості, оплати праці, податкових платежів) продукції українських товаровиробників з внутрішнього ринку, негативний вплив на валютні резерви країни, і як наслідок, погіршення платіжного балансу.

Таким чином, при існуючих моделях державного регулювання зовнішньої торгівлі, необхідним є врахування як ззовні позитивних, так і прихованих негативних факторів впливу на загальні результати діяльності, на ефективність зовнішньоторговельних операцій. Ринкова економіка, як відомо, не сприймає неефективних дій і вимагає за них надто високу ціну: втрату ринків, послаблення конкурентних позицій, недоотримання фінансових ресурсів, зменшення робочих місць і потенційне зростання соціальної напруги в країні.

Поглиблення зовнішньоекономічних відносин під кутом зору євро-інтеграційних процесів у найближчій перспективі та в середньостроковому періоді повинно базуватися на принципах відстоювання національних інтересів України з використанням наявних та потенційних політичних і економічних важелів.

Тому надзвичайно актуальною є сьогодні ефективна організація економічної дипломатії для України, оскільки динамізм розвитку та сучасні виклики глобалізованого середовища ставлять нові вимоги до економічної дипломатії в країні, а однією з функцій держави, як відомо, є господарсько-організаторська, що, зокрема, передбачає формування позитивного клімату для зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів підприємництва. За межами країни така робота покладається на зовнішньоторговельні та зовнішньоекономічні представництва. В Україні до квітня 2010 року основну частку такої роботи виконували торговельно-економічні місії у складі посольств, однак з квітня 2010 р. вони ліквідовані, а представляти інтереси українських експортерів з боку держави повинні економічні підрозділи посольств, які до цього часу належним чином так і не сформовані.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виходячи із ваги економічного та соціального значення експорту у створенні ВВП, його ролі у забезпеченні зайнятості працездатного населення вважаємо гостро необхідним повернутись до дієвої і активної державної підтримки експортерів насамперед через створення зовнішньоекономічних представництв України. Серед недержавних структур таку роль успішно можуть виконувати на нашу думку змішані торгово-промислові плати, наприклад, українсько-німецькі, українсько-польські, українсько-японські тощо. В частині прямої державної підтримки інтересів експортерів за межами України бачимо торговельно-економічні представництва чи в складі українських Посольств, чи як окремі структури з дипломатичним статусом і прямим підпорядкуванням Міністерству економічного розвитку і торгівлі України.

При цьому вважаємо за необхідне виділити наступні функціональні повноваження та завдання зазначених структур:

- 1) надання сприяння розвитку торговельно-економічних зв'язків і залученню іноземних інвестицій в економіку України;
- 2) проведення роботи що виконанню нашою державою міжнародних договорів, укладених із країнами перебування;
- 3) внесення пропозицій щодо забезпечення збалансованості в експортно-імпортних операціях, вжиття заходів щодо експансії українського експорту, оптимізації імпорту та підвищення в його обсягах інвестиційної складової;
- 4) надання сприяння підвищення конкурентоспроможності української продукції;
- 5) проведення інформаційно-аналітичної роботи щодо вивчення загального стану економіки країни перебування – потенційного партнера України, тенденцій розвитку існуючих зовнішньоекономічних зв'язків, технічного рівня виробництва, кон'юнктури ринку товарів та послуг, досвіду стимулювання інвестиційної діяльності в державі перебування та надання відповідної інформації Міністерству економічного розвитку і торгівлі, МЗС, іншим зацікавленим міністерствам, центральним органам державної виконавчої влади України,

установам і організаціям, регіональним органам виконавчої влади (обласним державним адміністраціям);

б) здійснення заходів щодо захисту прав та законних інтересів суб'єктів підприємницької діяльності України в країні перебування, сприяння налагодженню та розвитку прогресивних форм співробітництва, міжнародної кооперації, проведення пов'язаних з цим комплексу заходів, налагодження контактів із державними установами, організаціями, суб'єктами підприємницької діяльності країни перебування;

7) надання сприяння міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, суб'єктам підприємницької діяльності України в організації та проведенні у країні перебування торговельно-промислових, науково-технічних виставок, ярмарків, а також щодо залучення суб'єктів підприємницької діяльності країни перебування до участі у виставках, ярмарках, які проводяться в Україні;

8) надання консультаційної та методичної допомоги вітчизняним виробникам і експортерам у ході антидемпінгових та спеціальних розслідувань щодо імпорту товарів, які походять з України;

9) проведення комплексу заходів щодо організації та проведення візитів українських офіційних делегацій усіх рівнів, засідань двосторонніх комісій та міжвідомчих і робочих груп з торговельно-економічних питань, участь у підготовці та проведенні різних заходів цих комісій, а також міжвідомчих та регіональних робочих груп з конкретних питань торгово-економічного, науково-технічного, інвестиційного співробітництва.

Використана література:

1. Валовий внутрішній продукт. Держкомстат України. Основні показники економічного розвитку. Міністерство економічного розвитку та торгівлі України. Управління інформаційних ресурсів. – Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/file/link/40163/file/M_06_golovTab.doc.
2. Statistisches Jahrbuch 2005 für die Bundesrepublik Deutschland. - Statistisches Bundesamt, Wiesbaden, 2005. – S. 624-625; Wirtschaftswachstum im Jahr 2005 exportgetragen. Pressemitteilung vom 12. Januar 2006. Statistisches Bundesamt. – Режим доступу : www.destatis.de.
3. Jeder Fünfte in Deutschland arbeitet für den Export. Pressemitteilung vom 30. Mai 2006. - Statistisches Bundesamt. – Режим доступу : <http://www.destatis.de>.
4. Фліссак А. А. Інституціональна підтримка експортної експансії: досвід ФРН. / А. А. Фліссак // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – Випуск 5-1. – 2006, – С. 77-84.
5. Michael E. Porter, Hiroataka Takeuchi, Mariko Sakakibara. Can Japan compete? Basic books, perseus publishing. Cambridge, Massachusetts, 2000. – 270 p.
6. Jahreswirtschaftsbericht 2006: Reformieren, investieren, Zukunft gestalten – Politik für mehr Arbeit in Deutschland. – Berlin: Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie, 2006. – S. 86-87.
7. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Національний банк України. Офіційні курси гривні до іноземних валют. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/kurs>.